

Вплив вищої освіти на формування людського капіталу в умовах переходу до економіки знань

Проаналізовано підходи до оцінювання готовності країн світу до переходу на модель економіки знань за індексом економіки знань. Оцінено вплив вищої освіти на формування людського капіталу країни та регіонів. Розкрито пріоритетні напрями діяльності вищих навчальних закладів (ВНЗ), які забезпечують необхідні умови щодо формування та попередження втрат людського капіталу на державному та регіональному рівнях: інноваційний характер розвитку вищої освіти; рівність доступу до навчання як запорука підвищення якості людського капіталу країни та регіонів; неперервна освіта - важливий процес нагромадження людського капіталу різних вікових груп; якість освіти як основа забезпечення найвигідніших інвестицій в людський капіталу З'ясовано особливості підвищення якості персоналу ВНЗ та обґрунтовано її зв'язок із результативністю дослідницької діяльності, а також із реалізацією Державної цільової програми інтеграції освіти і науки в університетах на 2008–2012 рр. «Наука в університетах».

Ключові слова: соціально-економічні детермінанти, модернізація вищої освіти, людський капітал.

Ефективна економічна трансформація в багатьох країнах Центральної та Східної Європи переконливо підтверджує, що економічне зростання, подальший суспільно-економічний поступ можливі тільки за умови переходу до економіки знань, в якій «порівняльні переваги країн» усе менше визначаються багатством природних ресурсів і все більше – технічними інноваціями і конкурентним застосуванням знань або їхнім поєднанням [1].

До останнього часу існувало три ключових джерела багатства – земля разом з природними ресурсами, капітал і праця, оптимальне поєднання яких забезпечує процеси створення товарів і послуг. В економіці ж знань до традиційних економічних факторів додається новий фактор – знання, а нагромадження людського капіталу, його раціональне використання стає стратегічним ресурсом суспільного розвитку. Роль знань у поєднанні з соціальним капіталом стають ключовими факторами створення конкурентних переваг, формування економічної вартості, головним джерелом добробуту суспільства.

У системі досліджень структурних змін людського та соціальних факторів економічного зростання основоположною стає теорія людського капіталу, яка збагатилася новими підходами, що набули поширення у практиці діяльності великих корпорацій і стосуються управління інтелектуальним капіталом. Реалізація основних напрямів стратегії євроінтеграції немислима без використання інновацій, пов'язаних з інтелектом, тому державна політика декларує пріоритетне значення освіти і науки, їх вплив на формування та розвиток людського капіталу.

В українських програмних документах серед пріоритетів економічного розвитку задекларовано побудову конкурентоспроможної, заснованої на знаннях економіки, про що, зокрема йдеться, у підготовленій громадською організацією «Український форум» Національній стратегії розвитку «Україна – 2015» [2]. Реалізація першочергових завдань стратегії «конкурентоспроможна особистість – конкурентноздатна освіта – конкурентноздатна економіка», а також відповідної економічної, освітньої й науково-технічної політик є можливою за умови забез-

печення високого освітньо-професійного рівня населення, модернізації організаційно-управлінської системи всіх видів економічної діяльності на інноваційних засадах, формування у працівників інноваційної якості та інноваційної культури. Перспектива формування конкурентоспроможної особистості має стати результатом системних залежностей подальшого розвитку вищої освіти, адаптації її до умов економіки знань, трансформації та інтеграції в європейське і світове освітнє співтовариство.

Мета статті – з'ясувати соціально-економічні детермінанти розвитку вищої освіти як вихідної бази формування економіки знань; розкрити пріоритетні напрями модернізації вищої освіти з позиції формування, нагромадження та попередження втрат людського капіталу; оцінити вплив вищої освіти на формування людського капіталу на національному та регіональному рівнях.

Економіка знань – це суспільно-економічне явище, яке виникло у розвинутих країнах в останні десятиліття ХХ ст., коли здатність до навчання стає ключовим фактором конкурентоспроможності індивіда, зростає попит на людський капітал, який формується через інвестиції в освіту. Економіка знань включає: освіту, інформаційно-комунікаційні ринки, виробництво інновацій, інтелектуальні послуги, (консультування, інформаційне посередництво, аналітика, маркетингові послуги).

Світова думка напрацювала підходи до оцінювання готовності країн до переходу на модель розвитку, засновану на знаннях. Серед них індекс економіки знань, розрахований фахівцями Світового банку «Знання для розвитку» [3]. Як один з найбільш комплексних і конструктивних підходів до виміру економіки знань індекс розраховується як середній з 4-х індексів: індексу інституційного режиму, індексу освіти, індексу інновацій та індексу інформаційних технологій та комунікацій (рис. 1).

Невисокий рейтинг України за цим індексом зумовлений передусім низькими значеннями індексів інституційного режиму, інформаційних технологій та комунікацій, за якими Україна все ще відстає від європейських та світових стандартів, що сповільнює перехід до економіки знань. За індексом інновацій, який вказує на активізацію зв'язків бізнесу з університетами, бібліотеками, дослідницькими центрами, різними професійними об'єднаннями, ми є близькими до країн, які

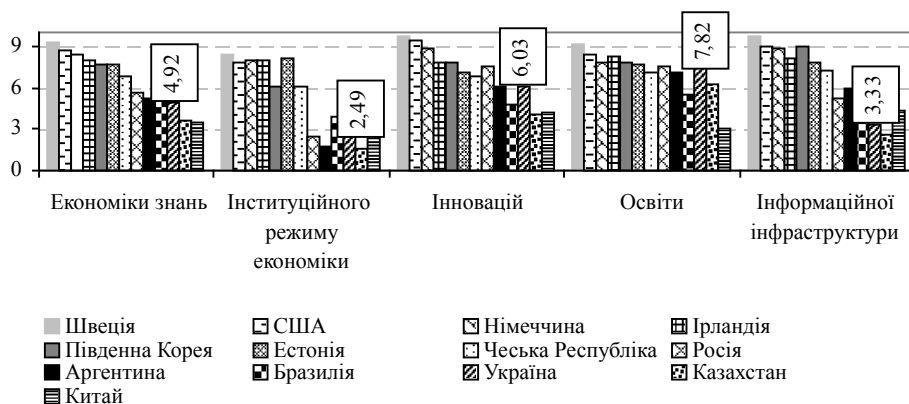

Рис. 1. Місце України серед економічно розвинених країн світу за індексом економіки знань (дані для України)

мають дещо вищий рейтинг за індексом інновацій та за індексом економіки знань (Аргентина, Чеська Республіка). За індексом освіти Україна утримує достатньо високі позиції серед економічно розвинених країн.

Зростанню ролі інновацій, новаторства, творчості, динаміки пізнання у суспільстві присвячена доповідь «До суспільств знань» (ЮНЕСКО, 2005 р.) [4]. В суспільстві знань, яке створюється на основі виробництва, розповсюдження і використання знань, останні стають інструментом інновацій, конкуренції та економічного успіху, в структурі поняття «розвиток» значно зростає роль знань і елементів, пов'язаних із навчанням, вища освіта стає головною серед видів економічної діяльності. В сучасному суспільстві спостерігається процес зміни класичних схем створення, розповсюдження і застосування знань. Сьогодні на зміну чіткому інституціональному поділу виробництва (вчений, педагог) і споживання (студент, учень) знань відбулося їх з'єднання: споживач і виробник знань разом беруть участь у виробництві знань. Виникають фірми з участю і споживачів і виробників знань, створюються різного роду творчі колективи на період виробництва знань, функціонування яких забезпечує найефективніші способи використання людського капіталу.

Для оцінювання суспільства знань Департамент економічного і соціального розвитку Секретаріату ООН (UNDESA) розробив відповідний індекс. Він описує зв'язок між трьома індексами: активів (ресурси для розвитку, які включають освітній чинник та інформаційно-комп'ютерні технології), супутніх факторів, що сприяють наближенню до суспільства знань (фінансування освітньої та науково-дослідної діяльності) та факторів ризику попереджувального характеру. З 45 визначених позицій Україна посідає 40-е місце. Попереду США, Канада, Ізраїль, країни – члени Європейського Союзу, а також Малайзія, Туніс, Мексика, Болівія, Молдова, тобто країни, багато з яких мають нижчі показники на душу населення серед розвинених країн. Низький рейтинг України зумовлений низьким значенням індексу активів (44 місце), індексу сприятливих факторів (41 місце), хоча за індексом факторів ризику країна на 26 місці [5, с. 8-13].

В останній час у світовій практиці набули поширення розрахунки інтегральних індексів, складовими яких є показники людського капіталу в сфері інформаційних технологій: Індекс конкурентоспроможності ІТ індустрії, Індекс мережної готовності з інформаційних технологій, Індекс електронної готовності. Якщо за рівнем першого з них Україна у 2008 р. посідала 57 місце з 66 країн, то в другому – 75 місце із 122 країн, у третьому – 60 місце серед 69 країн. В індексі конкурентоспроможності ІТ індустрії за значенням складової людського капіталу Україна є 37-ю (порівняно із загальним рейтингом). Цей рівень забезпечили показники, які оцінюють освітні (загальна кількість студентів ВНЗ у відсотках до населення студентського віку), наукові (частка студентів, які залучені до наукових програм рівня ВНЗ) й бізнесові (спроможність освітньої системи навчати технічних спеціалістів з бізнес-навичками) аспекти вищої освіти та зайнятості (рівень зайнятості в технологічному секторі економіки) [6].

Попри відносно високі позиції вищої освіти України у вищезгаданих рейтингах розвиток людського капіталу ще не став серйозною тенденцією. З одного боку, через невисокий рівень його інвестування, незадоволені потреби держави, регіонів, населення в якості освітніх послуг¹ відбувається втрата людського капіталу. З

¹ Крім освітніх, людський капітал збагачує надання медичних, інформаційних, соціальних послуг, які в даній статті не розглядаються.

другого боку, в суспільстві активізуються процеси, явища, в яких зростає роль вищої освіти: перехід до інноваційної стратегії розвитку, формування національної та регіональних інноваційних систем тощо.

Серед зарубіжних та вітчизняних науковців відсутнє єдине трактування змісту людського капіталу, межі між поняттями людського та інтелектуального потенціалів і капіталів є розмитими. Співвідношення цих понять, проаналізоване через призму ресурсного, синергетичного, інтеграційного та діяльнісного підходів, представлено в [7]. Проте, попри певні відмінності цих підходів, в їхніх механізмах вищої освіти відводиться головна роль у формуванні людського капіталу.

На початку XXI ст. вищі навчальні заклади, зокрема університети, постають як важливі соціальні інституції, діяльність яких пов'язується із виробництвом, передаванням і розповсюдженням знань. Відповідно до нової парадигми розвитку університетської освіти відбувається: перетворення університетів в епіцентри програмування регіонального економічного, соціального, культурного, екологічного розвитку; створюється інноваційно-підприємницька модель університету (університет фактично стає науково-освітньо-промисловим комплексом); університет набуває статусу інституту неперервної освіти дорослого населення [8]. Свою діяльність університет будує на таких базових принципах: фундаментальність, якість, неперервність і наступність освіти та науки, єдність навчання, досліджень і виховання, інтеграція в регіональне і світове освітньо-наукове співтовариство, певний рівень відкритості і автономії, врахування регіональних інтересів тощо. Впровадження нової парадигми університетської освіти означає створення умов для зростання інтелектуальної складової людського капіталу, завдяки чому Україна зможе постати у світовому співтоваристві як країна-генератор нових знань та інновацій (на противагу тому, щоб бути споживачем чужих ідей, технологій, товарів і послуг).

Для створення необхідних та сприятливих умов щодо формування та попередження втрат людського капіталу на державному рівні визначені такі пріоритетні напрями реформування вищої освіти [9]:

- забезпечення інноваційного характеру розвитку вищої освіти;
- забезпечення оптимізації структури вищої освіти та обсягів підготовки й перепідготовки кадрів для потреб інноваційного розвитку економіки;
- забезпечення реалізації кадрової стратегії галузі, спрямованої на збереження і розвиток наукових та педагогічних шкіл, впровадження об'єктивної оцінки наукової та педагогічної діяльності;
- розширення доступу до вищої освіти та сприяння соціальному захисту учасників навчально-виховного процесу;
- удосконалення мережі ВНЗ, укрупнення ВНЗ на регіональному рівні, шляхом їх об'єднання та створення університетів регіонального типу;
- перегляд змісту освіти, державних стандартів, кваліфікацій у контексті входження вищої освіти України в європейський освітній простір.

В більш узагальненому вигляді напрями реформування вищої освіти конкретизовані в Національній стратегії розвитку «Україна – 2015» [2]. Здатність навчатися стає ключовим, визначальним фактором конкурентоспроможності людини, тому формування конкурентоспроможної особистості можливе за умови конкурентноздатної освіти в конкурентноздатній економіці, для чого потрібно:

- переглянути кількість і структуру ВНЗ, а також навчальні напрями і спеціальності, приведення їх у відповідність до потреб ринку праці та до світових стандартів;
- створити умови для реалізації принципу автономності ВНЗ;
- проводити державний моніторинг якості освіти;
- сприяти усвідомленню населення працездатного віку, що невід’ємною складовою способу життя є неперервна освіта;
- визначити нормативні механізми цільового скерування на місце праці спеціалістів, підготовлених за кошти бюджету.

Станом на початок 2007/08 н. р. потенціал вищої освіти України, яка здійснює виробництво, передачу й розповсюдження знань, формує і збагачує людський капітал, представлений 904 вищими навчальними закладами (ВНЗ). Сектор державних ВНЗ включає 351 ВНЗ III–IV рівнів акредитації і 553 ВНЗ I–II рівнів. За типами мережу ВНЗ складають: 192 університети, 57 академій, 124 інститути і консерваторії, 205 коледжів, 188 технікумів і 138 училищ. Приватних ВНЗ III–IV рівнів акредитації налічується 115 одиниць і 87 ВНЗ I–II рівнів. Починаючи з 1995/06 н. р. чисельність студентів державних ВНЗ на 10 тис. населення збільшилася з 286 до 513 осіб, приватних ВНЗ – з 14 до 93 осіб. У ВНЗ для потреб національної економіки здійснюється підготовка фахівців із 76 напрямів і 584 спеціальностей. Розподіл контингенту студентів за джерелами фінансування показує, що в підсистемі ВНЗ I–II рівнів акредитації кожен другий студент є інвестором системи вищої освіти, у підсистемі ВНЗ III–IV рівнів зі 100 студентів відповідно 65 осіб [10, с. 7–8, 10–11, 15]. Обсяги фінансування ВНЗ склали: 5,8% ВВП у 2007 р. в Україні [10, с. 1] проти 8,2% в Кувейті, 7,1% в Данії, 8,4% в Ісландії, 7,0% ВВП у Швеції [11].

Інноваційний характер розвитку вищої освіти визначає якість сформованого людського капіталу, «працює» на розкриття творчих здібностей студентів, активізацію творчої активності науково-педагогічних працівників. Основу цього пріоритетного напрямку реформування вищої освіти складають: реалізація «трикутника знань» (освіта, дослідження та інновації), великомасштабне інвестування в людські ресурси, розвиток професійних навиків і наукових досліджень. В цьому плані важливими є: збереження та розвиток науково-педагогічних шкіл; реформування мережі ВНЗ з тим, щоб вони відповідали потребам економіки регіонів; інтеграція освіти і науки в сучасних університетах; впровадження інноваційних технологій навчання тощо. Реалізація зазначеного напрямку на основі формування інтелектуального університетського середовища дозволить активізувати інтелектуальну складову людського капіталу.

Рівність доступу до навчання – запорука підвищення якості людського капіталу країни. Цьому сприяє передусім формування та розвиток мережі ВНЗ, у процесі якого чітко окреслюються тенденції: а) скорочення мережі ВНЗ I–II рівнів акредитації, особливо тих, які були створені для потреб індустріального розвитку економіки колишнього Союзу; б) укрупнення мережі ВНЗ I–II рівнів через інтеграцію по горизонталі (об’єднання, ліквідація мало чисельних) та інтеграція по вертикалі (включення до складу університетів, академій, інститутів); в) зростання кількості ВНЗ III–IV рівнів акредитації: з 255 ВНЗ у 1995/06 н. р., до 350 од. у 2006/07 н. р. [12, с. 437]; г) відкриття в регіонах відокремлених структурних підрозділів, які, з одного боку, сприяють доступу до навчання, а з другого, через брак фінансових, матеріальних, кадрових, інформаційних

ресурсів не можуть забезпечити якісну підготовку молоді; д) зростання кількості університетів як найбільш прогресивної форми надання освітніх послуг в економіці знань. Із загальної кількості університетів понад 30% містяться у містах Києві та Севастополі. П'яту частину регіональної мережі складають університети в АР Крим, Вінницькій, Миколаївській, Рівненській, Сумській, Харківській областях. У цьому процесі спостерігається наявність зростання кількості університетів як загальноосвітньої тенденції, а також перетворення інститутів в університети без відповідного освітньо-наукового, матеріально-технічного, педагогічного забезпечення. Таким чином, зазначені тенденції розвитку мережі ВНЗ як матеріально-технічної основи забезпечення рівності доступу до навчання засвідчили зниження рівня керованості процесом створення нових ВНЗ та їх філіалів, виявили необхідність вирішення суперечності між масовістю вищої освіти та проблемою рівних можливостей доступу до якісної освіти різних груп населення як чинників формування людського капіталу.

З часу Державної незалежності відбувається зростання обсягів підготовки студентів, що відповідає загальноосвітній тенденції щодо участі різних категорій і прошарків населення у здобутті вищої освіти як основи забезпечення гідної праці та відповідності світовим стандартам рівня життя. Так, у розрахунку на 10 тис. нас. кількість студентів ВНЗ I-IV рівнів акредитації зросла з 300 осіб у 1995/06 н. р. до 606 осіб у 2007/08 н. р. [10, с. 7–8], що було досягнуто завдяки зростанню мережі ВНЗ, розширенню приватного сектора ВНЗ й комерціалізації навчання у державних ВНЗ. Хоча за часткою студентів приватних ВНЗ III-IV рівнів акредитації на 10 тис. населення ситуація в регіонах є неоднорідною (рис. 2).

Проте ця позитивна тенденція формування людського капіталу має обмежені можливості розвитку в плані подальшого використання людського капіталу. Кількість випускників ВНЗ III-IV рівнів, які отримали скерування на роботу, в цілому по Україні у 2007 р. становила менше третини загальної кількості випускників (29,9%). В регіональному розрізі цей показник коливається від рівня 21,4% – Тернопільська обл., 21,5% – АР Крим, до рівня 43,4% – Дніпропетровська обл., 37,7% – м. Севастополь [10, с. 100]. Якщо порівняти ці дані із часткою студентів, які навчалися за кошти державного, місцевого бюджетів, коштів центральних органів виконавчої влади, юридичних осіб, отримуємо доказ низької ефективності використання бюджетних коштів, низької віддачі освітніх, наукових, кадрових, фінансових, інтелектуальних ресурсів, які використовує вища школа для формування людського капіталу (рис. 3). На регіональному рівні органи регіональної влади та місцевого самоврядування мають формувати середньо і довгострокові прогнози щодо потреби у фахівцях певного профілю і рівня підготовки. Такі прогнози мають стати індикаторами державного замовлення.

У плані доступності вищої освіти як основи забезпечення якості людського капіталу держава має: забезпечувати розширенням частки бюджетного фінансування, в першу чергу тих напрямків підготовки, які є визначальними для забезпечення регіональних стратегій розвитку, а також для потреб інноваційного розвитку економіки; стимулювати надходження коштів з бізнесових структур, формувати цільові фонди для розвитку науки в університетських центрах, залучати нові інструменти ресурсного забезпечення (кредитування, гранти, спонсорство), організаційного забезпечення (профорієнтація, професійний відбір), навчально-методичного забезпечення (довузівська підготовка, олімпіади, конкурси тощо).

Неперервна освіта – важливий процес нагромадження людського капіталу. У 2000 р. Європейська Комісія прийняла меморандум «Навчання через все життя». Його поява пов'язана з тим, що, по-перше, в економіці знань доступ до інформації і знань, мотивація їх використання стають ключем до зростання конкурентоспроможності особистості; по-друге, в складних соціально-політичних умовах тільки освіта дозволяє людині орієнтуватися в культурній, етнічній і лінгвістичній багатоманітності світу. Крім того, в умовах світової демографічної кризи зростатиме значення надання освітніх послуг людям «третього віку». Зазначені постулати ЄС вимагають координації стратегічних цілей університетів за такими напрямками: чергування роботи з освітньою підготовкою упродовж всього людського життя; універсальність і демократичність освіти; індивідуалізація освіти; підвищення ролі самоосвіти, самовиховання самооцінки; стимулювання підвищення рівня освіти; гнучкість і різноманітність методик, часу і місця навчання; вдосконалення уміння вчитися [13, с. 87].

У процесі неперервної освіти формується людський капітал різних вікових груп. В українських ВНЗ основне ядро контингенту студентів – молодь 14-24 років. Проте на фоні зростання загальної чисельності студентів частка вікової групи 14–24 років поступово скорочується. Ця тенденція формується як внаслідок впливу демографічного фактора, так і зростання обсягів надання освітніх послуг для потреб економіки в кваліфікованих кадрах (здобуття другої освіти, підвищення кваліфікації, перепідготовка) для осіб старше 30 років. Представники цієї вікової категорії, як потенційні трудові мігранти, прагнуть здобути вищу освіту, сподіваючись, що український диплом про вищу освіту буде визнаний в інших країнах. Активізуються процеси, коли особи, які здобули першу професійну підготовку у віці 14-24 роки, включаються у здобуття другої вищої освіти для підвищення власної конкурентоспроможності. В залежності від галузевої підпорядкованості ВНЗ кількість студентів, які здобувають другу вищу освіту у ВНЗ III-IV рівнів, на 1000 осіб (на початок 2007/08 н. р.) змінювалася від 54 осіб (ВНЗ Міністерства внутрішніх справ України) до менше 1 особи (ВНЗ Міністерства транспорту і зв'язку України) при 8 осіб у середньому для України (рис. 4).

Проте незалежно від галузевої та регіональної підпорядкованості ВНЗ у своїй діяльності має керуватися європейською нормою, за якою обсяги залучення молоді віком 18-24 років до вищої освіти мають бути не меншими 67% осіб відповідної вікової категорії.

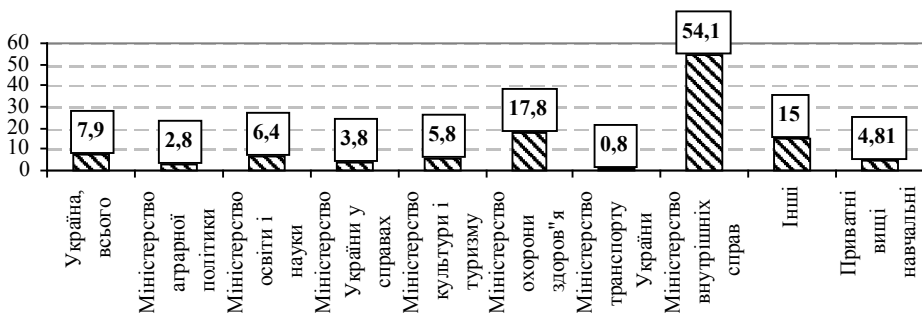

Рис. 4. Кількість студентів, які здобували другу вищу освіту у ВНЗ III-IV рівнів, на 1000 осіб (на початок 2007/08 н. р.) [11. с. 47].

Найвигідніші інвестиції у людський капітал країни-лідери пов'язують з якістю освіти. Умови конкурентного середовища ставлять нові вимоги до якості освітньої підготовки, яка визначає рівень задоволення попиту споживачів освітньої послуги (студентів, батьків, юридичних і фізичних осіб), рівень підготовки конкурентоспроможних випускників ВНЗ для потреб національної та регіональних економік. На державному рівні категорію якості вищої освіти оцінюють за такими складовими: а) умови надання науково-освітніх послуг (відповідність матеріального забезпечення потребам навчально-наукового процесу; наявність лабораторій, дослідно-експериментального виробництва, спільних із підприємствами та кафедрами проблемних лабораторій тощо; наявність гуртожитків для студентів, аспірантів, докторантів); б) якість персоналу ВНЗ та якість його праці (наукові та педагогічні характеристики персоналу ВНЗ; інтеграція наукових досліджень з навчальним процесом у ВНЗ; участь професорсько-викладацького персоналу, студентів, аспірантів в НДДКР для потенційних роботодавців; умови праці та соціального захисту професорсько-викладацького складу); в) надійність та стійкість системи надання послуг у процесі прийому до ВНЗ та атестації (випуску) фахівців; відповідність цієї системи нормативним документам держави та вимогам Болонського процесу; організація профорієнтаційної діяльності ВНЗ та системи його позиціонування на ринку науково-освітніх послуг; організація поточного оцінювання студентів згідно ECTS та національних стандартів; моніторинг відповідності молодих спеціалістів вимогам робочих місць та потребам працедавців).

Про те, що умови досягнення якості освіти є дуже нерівномірними, можна визначити за такими даними. За площею навчально-лабораторних будинків на 1 студента на початок 2007/08 н. р. існують суттєві відмінності між ВНЗ III-IV рівнів акредитації різної галузевої підпорядкованості: від 37, 2 кв. м на 1 студ. у ВНЗ Міністерства оборони України до 2,7 кв. м на 1 студ. у ВНЗ Міністерства праці та соціальної політики України при середньому по Україні показникові 5,8 кв. м на 1 студ. Більшою мірою потребують місць у гуртожитках ВНЗ Міністерства охорони здоров'я (45,1% студентів), найменше – приватні ВНЗ (4,9%) при середньому по Україні – 19,6% [10, с. 115].

Якість персоналу та його праці як важлива складова якості освіти демонструє високу кореляцію з усіма аспектами відтворення знань: виробництвом (наукові дослідження, їх включення у нові навчальні дисципліни тощо), передачею (навчальний процес) та розповсюдженням знань (розробка освітніх технологій, підготовка та видання наукової продукції, участь в конференціях, національних та міжнародних проєктах тощо). Тому творча праця науково-педагогічних працівників, яка є синтезом вищезазначених аспектів знань, має належним чином оплачуватися (відповідно до засад Концепції гідної праці). Особливу увагу слід приділити мотивуванню наукових досягнень викладачів [14, с. 82-92]. Важливою складовою мотивування на зайнятість викладачів науково-дослідною роботою могла бути відміна дискримінаційної постанови Кабінету Міністрів України, за якою з 1 січня 2007 р. не враховуються при визначенні величини пенсії кошти, зароблені викладачем-науковцем не за основою посадою. Це положення не сприяє також взаємному обміну діяльністю науковців науково-дослідних інститутів і ВНЗ. Додатково (як надбавку до посадових окладів) слід оплачувати: написання та опублікування наукових статей у вітчизняних та іноземних наукових виданнях; участь у всеукраїнських та міжнародних конференціях; підготовку монографій, посібників та підручників; отримання нагород та премій на виставках, ярмарках;

отримання міжнародних навчальних або наукових грантів тощо. Сьогодні внаслідок низького рівня оплати праці поширена зайнятість викладачів за сумісництвом. У регіональному розрізі найбільше сумісників працює у ВНЗ I–II рівнів в АР Крим, Закарпатській, Київській, Харківській обл. У ВНЗ III–IV рівнів найбільшу частку штатних викладачів серед викладацького складу зафіксовано в Херсонській, Закарпатській обл., м. Києві [10, с. 104].

У світі давно визнано, що підвищення якості персоналу та якості його праці значною мірою визначається результативністю дослідницької діяльності. В Україні у секторі вузівської науки у 2006 р. було зайнято 9,3% загальної кількості виконавців. Їх кількість становила 62,9% від рівня 1995 р. і 97,7% – від рівня 2000 р., в той час як у Європі інноваційно активні університети є головними виробниками наукового знання. В університетах ЄС працює 37% наукових працівників порівняно з 15% для США і 26% для Японії [15, с. 14]. За обсягами фінансування наукових та науково-технічних робіт вузівський сектор в Україні складав усього 5,9% [16, с. 40, 96]. Зрушення у цій сфері фахівці пов'язують із реалізацією Державної цільової програми інтеграції освіти і науки в університетах на 2008-2012 рр. «Наука в університетах» [17].

У проекті програми актуалізується вирішення таких завдань: удосконалення законодавчої та нормативно-правової бази розвитку вищої освіти; запровадження механізмів стимулювання ефективних наукових досліджень в університетах; збільшення обсягів бюджетного фінансування наукових досліджень в університетах та покращення наукової та матеріально-технічної бази; як експеримент, передбачається створення на конкурсних засадах 4-5 дослідницьких університетів; стимулювання дослідницької діяльності і використання інновацій; розробка механізмів державної підтримки мобільності; запровадження програм соціальної підтримки та захисту молодих вчених; підвищення можливості працевлаштування молодих науковців. Таким чином, реалізація заходів Програми забезпечить створення правових, економічних і організаційних умов для активізації наукової діяльності і поглиблення її інтеграції з навчальним процесом в університетах країни і створення університетів дослідницького типу для підготовки висококваліфікованих фахівців. Ці позитивні позначки необхідно було б доповнити створенням фінансово-економічних механізмів, спрямованих на підвищення рівня витребуваності результатів НДДКР, які здійснюються у ВНЗ. Держава має розширити фінансування НДДКР, які мають забезпечити обороноздатність України, сформувати концепцію модернізації ВПК на основі фінансування науково-дослідних робіт подвійного призначення. Існує нагальна потреба в регіонах створити спеціальні науково-впроваджувальні структури, які функціонували б на засадах венчурних фірм. У регіональних центрах МОН України і НАН України варто відновити діяльність дослідно-експериментальних підприємств.

У контексті формування людського капіталу дослідницька діяльність в університетах має здійснюватися за участю викладачів і студентів. Формами такої підтримки є: гранти Президента України, стипендії Кабінету Міністрів України. Для залучення переважної більшості найздібніших студентів упродовж навчання у ВНЗ до процесу народження нових знань необхідно: активно залучати студентів до всіх етапів виконання держбюджетних та госпдоговірних робіт, стимулювати публікацію студентських робіт за результатами наукових досліджень; готувати і проводити студентські конференції та семінари; здійснювати навчання

у групах наукового резерву за програмами кандидатського мінімуму найбільш підготовлених до наукового пошуку студентів випускних курсів.

Вплив вищої освіти на формування людського капіталу повинен здійснюватися на основі державно-регульованих програм. У цих програмах мають бути передбачені конкретні проекти щодо модернізації структури ВНЗ, щодо фінансування на конкурсній основі пріоритетних фундаментальних та прикладних досліджень. Виходячи із соціальних пріоритетів, необхідно якісно оновити систему незалежного тестування з тим, щоб зробити освіту за кошти бюджету доступною для обдарованих дітей, при цьому не зменшуючи рівня пільг для окремих категорій абітурієнтів. Кожен випускник ВНЗ повинен усвідомлювати, що його підготовка за кошти бюджету передбачає право суспільства скеровувати його на місце праці в інтересах цього суспільства.

Список використаних джерел

1. Формирование общества, основанного на знаниях. Новые задачи высшей школы. Доклад Всемирного Банка (2001) // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.worldbank.org.ru/>.
2. Україна–2015: Національна стратегія розвитку. – Громадсько-політичне об'єднання «Український Форум». – К., 2008. – 74 с.
3. Доклад о развитии человеческого потенциала в Российской Федерации за 2004 год / год общей ред. С. Н. Бобылева.— М.: Весь Мир, 2004.— 160 с.
4. К обществам знания. Всемирный доклад ЮНЕСКО. Юнеско, 2005 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://unesdoc.unesco.org/images/0014/001418/141843r.pdf>.
5. Соколик М.П. Индекс розвитку суспільства знань в Україні / М.П. Соколик // Проблеми прогнозування. – 2008. – №.4. – С. 7–24.
6. Конкурентноздатність української ІТ-індустрії у 2008 році не змінилася // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.easyc.com.ua/data/ittech/89251119/>
7. Вовканич С.Й. Людський та інтелектуальний капітали в економіці знань / С.Й. Вовканич, Л.К. Семів // Вісник НАНУ. – 2008. – №3. – С. 13-22
8. Долішній М. Стратегія розвитку університетської освіти: європейський, національний та регіональний контекст / М. Долішній, Л. Семів, І. Ходикіна. // Регіональна економіка. – 2006. – №3. – С. 10-21.
9. Вища освіта України – 2007 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mon.gov.ua>.
10. Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2007/08 навчального року / Статистичний бюлетень. Державний комітет статистики України. – К., 2008. – 197 с.
11. Доклад о развитии человека за 2006 год. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.undp.org/> .
12. Статистичний щорічник України за 2006 рік / Державний комітет статистики України; за ред. О.Г. Осауленка. – К.: Консультант, 2007.
13. Сайт Европейской ассоциации образования взрослых –// [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.eaea.org.
14. Кузьмін О.Є. Мотивування наукової діяльності працівників освітньо-наукової сфери як суб'єктів інноваційного процесу / О.Є. Кузьмін, І.Ю. Ходикіна, Н.Ю. Подольчак // Менеджер. – 2006. – №1(35).

15. Развитие науки и высоких технологий в Европейском Союзе: ситуация, проблемы и перспективы. Рабочий документ Центра комплексных европейских и международных исследований // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.google.com.ua/interstitial?url=http://www.elm.az/physics/EU_R01.pdf.
16. Наукова та інноваційна діяльність в Україні / Статистичний збірник. Державний комітет статистики. – К.: ДП «Інформаційно-видавничий центр Держкомстату України», 2007. – 351 с.
17. Концепція державної цільової програми інтеграції науки та освіти в університетах на 2008-2012 роки «Наука в університетах». Проект // Освіта України. – 2007. – №37. – 15 травня.

Семів Л.К., Семів Р.А. Влияние высшего образования на формирование человеческого капитала в условиях перехода к экономике знаний.

Проанализированы подходы к оценке готовности стран мира к переходу на модель экономики знаний за индексом экономики знаний. Оценено влияние высшего образования на формирование человеческого капитала страны и регионов. Раскрыты приоритетные направления деятельности высших учебных заведений (ВУЗ), которые обеспечивают необходимые условия для формирования и предупреждения потерь человеческого капитала на государственном и региональном уровнях: инновационный характер развития высшего образования; равенство доступа к обучению как залог повышения качества человеческого капитала страны и регионов; непрерывное образование – важный процесс накопления человеческого капитала разных возрастных групп; качество образования как основа обеспечения наивыгоднейших инвестиций в человеческий капитал. Определены особенности повышения качества персонала ВУЗов и обоснована его связь с результативностью исследовательской деятельности, а также с реализацией Государственной целевой программы интеграции образования и науки в университетах на 2008-2012 годы в «Наука в университетах».

Ключевые слова: социально-экономические детерминанты, модернизация высшего образования, человеческий капитал.

Semiv L.K., Semiv R.A. Higher Education Influence on the Human Capital Formation During Transition to Economy of Knowledge.

The approaches to the assessment of the world countries readiness to transition to economy of knowledge are analyzed. Influence of higher education on formation of the human capital of the state and regions is described. The key activities of high schools which create necessary conditions for formation and the prevention of losses of the human capital on state and regional levels are studied. The innovational character of higher education development is stressed. The equal access to the education is considered as improvement of human capital of the state and the regions. The continuous education is way to create the human capital in different age groups. The quality of the education is determined as basis of profitable investments in human capital. The features of staff quality improvement and its connection with the results of research activity are studied. The realization of the State program of integration of science and education at universities for 2008-2012 «Science at universities» is analysed.

Key words: socio-economic determinants, modernization of higher education, human capital.

Надійшло 20.11.2008 р.